М. О. РИБАКОВ

НЕВІДОМІ ТА МАЛОВІДОМІ СТОРІНКИ ІСТОРІЇ КИЄВА

М. О. РИБАКОВ

НЕВІДОМІ ТА МАЛОВІДОМІ СТОРІНКИ ІСТОРІЇ КИЄВА

Видавництво «КИЇ»
1997

БАЙКОВА ПОХОВАНО НЕ НА БАЙКОВОМУ КЛАДОВИЩІ, АБО ПРО ЩО РОЗПОВІВ МАРШАЛЬСЬКИЙ ЖЕЗЛ

Розповідь піде про розгадку нами давньої та важкої загадки, пов'язаної з кількома київськими топонімами.

У південно-західній частині міста лежить урочище **Байкова гора**, на якій і поряд з якою виникли: Байкове кладовище, хутір Байкова, вулиця Байкова, Байковий гай, Байків міст, Байків яр, поселення Байкової гори (Забайков'є). Отже низка топонімів пов'язана з якимось Байковим (чи Байковими).

Пошук матеріалів про невідомого Байкова я почав значно раніше, ніж вийшов з друку енциклопедичний довідник «Київ»[1]. У ньому йдеться про те, що назви гори, хутора та кладовища пов'язані з генералом П. І. Байковим, якому цю місцевість було подаровано за заслуги перед Вітчизною. Як виявилося, ці дані помилкові...

Справа в тому, що дорадянські та сучасні довідково-інформаційні видання про Київ ніяких відомостей про Байкова (чи Байкових) не містили. Тому, щоб знайти істину, потрібні були роки. Вивчено силу-силенну архівних матеріалів, книг, старих газет та журналів, опитано багатьох старожилів, заведено численне листування.

Доля звела мене з обізнаною людиною — киянином Борисом Семеновичем Віккерсом. Різнобічно освічений, хоча й без наукових ступенів та звань, він був блискучим краєзнавцем.

[1] Киев. Энциклопедический справочник.— К., 1985.— С. 52.

Протягом 30 років, аж до дня смерті, вивчав він історію київських вулиць, дані про них в народному фольклорі, топографію, а щодо їх топоніміки, то тут, мабуть, він не мав собі рівних. А складені ним карти, плани, схеми? А фотографії, ілюстрації? Тридцять томів, на жаль, неопублікованих описів та багато тек з незавершеними матеріалами — ось безцінне багатство, залишене цією людиною.

У томі на літеру «Б» про Байкова було лише одне речення: «Байков — учасник Вітчизняної війни 1812 року». Нічим це свідчення не підтверджувалося, але... за браком інших версій, я змушений був прийняти його на віру.

Згодом почав складати родовід дворян Байкових, які в давнину розселилися в центральних губерніях Росії і дали країні воєвод, прокурорів, дипломатів, мандрівників, учених, але найбільше — військових.

У результаті копіткої роботи вдалося з'ясувати, що рід Байкових веде початок з XVI ст. Пошуки привели мене до нащадка Байкових по жіночій лінії, мешканця Києва В. В. Ячницького. Він та інші представники роду Байкових, що мешкають за кордоном (зокрема в Австралії), на підставі особистого архіву киянина М. А. Байкова (1872—1958) — відомого вченого-натураліста, похованого в Австралії, книги члена Московської археографічної комісії Ф. В. Бунакова «К истории московских служилых людей Приокского края в XV столетии» (Серпухов. 1872, Вып. I. С. 41—43) та «Синодика» 1638 року (із збірки графа Уварова) з'ясували, що рід Байкових виник значно раніше XVI ст.

За однією версією, Байкови походять від Буя Доброгаста (чи Добергоста) — воєводи в Перемишлі, який наприкінці XIV ст. з синами Іваном та Романом виїхав до Московського князя.

У 1687 р. В. Т. Байков подав до Государева Разряду свій родовід, в якому читаємо: «А бысть пращур наш (Яким Байков, XVI ст.— *Авт.*) от рода Доброгаста Буя куруны польских мужа чесна и светлаго... во дни... Государя Великого князя Дмитрия Иоанновича Донского вышедшего во Москву из земли Галицкия да Волынския службу ему служити»[1]. За іншим

[1] *Бунаков Ф. В.* Назв. праця.— С. 43.

невідомим джерелом, яке наводить Ф. Бунаков, Буй Доброгаст нікуди не виїздив, а загинув у битві з татарами на річці Ворсклі у липні 1399 р. А можливо, праві ті, хто стверджує, що Доброгаст не був воєводою в Перемишлі, не загинув у битві, а помер у 1400 р. Хто правий? Вирішити важко...[1]

Сучасні нащадки Байкових також категорично заперечують походження Байкових від польського роду Байковських[2].

Цікава ще одна версія походження Байкових. У Закарпатті по обидва боки середньої частини Карпат здавна жило українське плем'я бойків, які називали себе верховинцями (звідси «Бойківщина»). Гадають, що це нащадки білих хорватів, яких Володимир Великий приєднав до Київської держави. Деякі перекази, наприклад, про Святославову могилу, про князя Данила Романовича та інші свідчать про участь бойків у спільноукраїнських історичних процесах. Серед народжених на Бойківщині визначних діячів минулого — гетьман П. Конашевич-Сагайдачний, великий син України І. Франко та ін.[3] Відомо, що в 70-х роках XIV ст. на Русь з Галицько-Волинського князівства виїхав князь Дмитро Михайлович Волинський-Боброк — основоположник роду Волинських. Можливо, що предка Байкових слід шукати серед сподвижників воєводи Боброка: «вои хоробрые земли Галицкия зычным гласом откликнулись на вызов Волынца-князя...». Серед учасників Куликовської битви 1380 р. вказано М. І. Байкова, ім'я якого зустрічається також в деяких списках «Сказання о Мамаевом побоище» і «Задонщини»[4].

Таким чином, є підстави вважати, що рід Байкових українського походження, а їхнє прізвище виводити від бойків.

...Але повернемось до нашого героя...

Вивчаючи матеріали з історії Вітчизняної війни 1812 р., я звернув увагу на те, що вже в перших працях про війну (Я. Демінського, Д. Ахшарумова, А. Бутурліна та ін.) згадується

---

[1] *Бунаков Ф. В.*, Назв. праця. Примітка І.

[2] Там же. Общий гербовник дворянских родов Всероссийской империи, начатый в 1797 г.— Ч. II.— С. 124. б/д.

[3] Енциклопедія Українознавства.— Львів, 1993.— Т. 1.— С. 149.

[4] *Каратеев М.* Из нашего прошлого. Исторические очерки.— Буэнос-Айрес, 1968.— С. 126.

про захоплення росіянами в битві під Красним маршальського жезла маршала Луї Даву та частини особистої канцелярії Наполеона[1]. Про те, як саме це трапилося, я випадково дізнався з книги А. Марина «Краткая история лейб-гвардии Финляндского полка» (1846 р.). В ній, мабуть, вперше розповідається про подвиг штабс-капітана Сергія Васильовича Байкова, пов'язаний з цим жезлом, наведені біографічні відомості про нього, але тільки до 1830 р. А може це саме той Байков, якого шукаю я?!

За довідниками XIX ст., було кілька офіцерів з прізвищем «Байков»: у тому числі Байков 1-й, Байков 2-й, але без імен та по батькові. Кількість відомостей про Байкових збільшувалась, проте ніхто з цих Байкових не мав зв'язків із Києвом...

У минулому столітті в Москві на народні пожертвування на честь перемоги над французами було збудовано храм Христа Спасителя. В 70-х роках на 59 стінах коридору першого поверху було встановлено 177 мармурових плит, на яких в хронологічному порядку зазначені битви Вітчизняної війни 1812 р., командуючі, наведений перелік військ, котрі брали участь у боях, прізвища вбитих та поранених офіцерів, прізвища тих, хто одержав вищі нагороди, зокрема орден св. Георгія.

Храм варварськи знищено в 1930-х роках, але ми дізналися, що на стінах № 16, 19, 20 згадувалось чотири офіцери Байкових: полковник, штабс-капітан та два поручники, одного з яких вбито. Та всі прізвища вказано знов-таки без ініціалів![2]

Пошук тривав. Зрештою, у віковічній темряві минулого почали проступати обличчя, подробиці, факти.

У 1769 р. Катерина II заснувала орден св. Георгія Побідоносця — винятково почесну бойову нагороду російського офіцерства, яка вручалася тільки за конкретні подвиги у військовий час. Майже через 150 років з'явилися дані про всіх кава-

---

[1] *Деминский Я.* Поход Наполеона в Россию.— Ч. II, СПб., 1813.— С. 36; *Ахшарумов Д.* Описание войны 1812 г. СПб, 1819.— С. 229; *Бутурлин Д.* История нашествия императора Наполеона на Россию в 1812 г.— Ч. 2, СПб, 1824.— С. 114.

[2] *Хамин С. Я., Афанасьев В. А.* Алфавитный указатель частей войск, участвовавших в делах и сражениях Отечественной войны 1812 года...— СПб, 1911.— С. 18.

лерів ордена за 140 років (1769—1909)[1]. Тут є відомості про двох Байкових із вказаних у храмі Христа Спасителя: Івана Васильовича Байкова — полковника-артилериста і Сергія Васильовича — штабс-капітана лейб-гвардії Фінляндського полку[2]. Стало ясно, хто такі «Байков 1-й» та «Байков 2-й». З ювілейних видань до 40-річчя, 75-річчя та 100-річчя Фінляндського полку видно, що це брати Іван та Сергій Васильовичі, які служили у полку.

Третім Байковим із вказаних на мармурі храму Христа Спасителя виявився Петро Іванович Байков (це він названий в енциклопедичному довіднику «Київ») — пізніше організатор поштових державних служб Грузії, чоловік небоги Шаміля — Фатіми (в хрещенні Марії Єгорівни). Про нього я дізнався з особистого архіву правнука П. І. Байкова — інженера В. В. Ячницького.

Петро Іванович не міг бути «київським» Байковим, бо після Вітчизняної війни жив у Грузії, де й помер. Але згадані два Байкови мали подібні біографічні дані: обидва учасники Вітчизняної війни, обох нагороджено орденом св. Георгія IV ступеня та почесною золотою зброєю «За хоробрість», обидва дослужилися до звання генерал-майора і обидва померли в 1848 р.! Котрий же з них «київський»?

І знову довгі місяці пошуків в архівах, які не поспішали відкривати свої таємниці.

З документів довідався, що, з нагоди приїзду Миколи I до Києва, на прийоми запрошувалися особи перших п'яти класів. Серед них зустрічаємо прізвище генерал-майора Байкова, його ж названо й у списках членів Київського благодійного товариства 1834 р.[3]

Ось документ 1831 р. про те, що генералу Байкову належить хутір Либідь, а на плані цього хутора (1834 р.) стоїть влас-

---

[1] *Сударский В. Н.* Кавалеры ордена св. Великомученика и Победоносца Георгия за 140 лет (1769—1909) // Военный сборник, 1909.— № 3; 1910.— № 12.

[2] Там же, 1910.— № 12.— С. 245.

[3] ЦДІА України.— Ф. 442, оп. 1, спр. 2257, арк. 49; оп. 65, спр. 454, арк. 53.

норучний підпис Байкова[1]. Відчуваю, що розгадка десь поруч, але було від чого впасти у відчай: відсутність ініціалів гальмувала всю роботу!

Нарешті — жадана знахідка. В архівній теці під назвою «Дело относительно отдачи в содержание с торгов казенного хутора Хотовской волости за речкою Лыбедь, состоящего...» подано опис усіх земель хутора Байкова і зазначено, що будівлі здійснено «коштом генерал-майора Сергія Васильовича Байкова»[2].

...Минав п'ятий місяць Вітчизняної війни 1812 р. Донедавна Наполеон перебував на вершині могутності, а нині відступав під ударами російських військ. На шляху від Смоленська до Орші, біля Красного, зав'язався чотириденний бій. Наполеон чекав ар'єргард — корпуси Даву та Нея. Кутузов вирішив скористатися розпорошеністю ворожої армії, розбити її по частинах.

5 листопада 1812 р. росіяни з трьох боків атакували французів. Біля села Добре французи рушили назустріч російському авангарду барона О. В. Розена з загону О. П. Тормасо Кирасири мусили відступити. Цієї миті стрільці лейб-гвар Фінляндського полку на чолі з командиром батальйону шта капітаном Сергієм Байковим рушили на противника, відтісни його й стали переслідувати.

До Байкова підійшли всі три батальйони полку та почали багнетну атаку. Французи вперто чинили опір. Тоді Байков з трьома ротами обійшов село Добре, оточив і розгромив французів, захопивши в полон 5 офіцерів, 350 солдатів, 8 гармат та чимало обозу, у якому прапорщик Микола Карнович знайшов маршальський жезл, орден «Почесного легіону» 1-го ступеня маршала Даву та частину особистої канцелярії Наполеона[3].

Маловідома, але дуже цікава доля іншого трофею, захопленого теж у битві під Красним офіцером Петром Карновичем — рідним братом Миколи Карновича. Йдеться про розкішний, розшитий золотом мундир маршала Даву, який брати

---

[1] ДАКО.— Ф. 1542, оп. 1, спр. 246, арк. 2.

[2] ЦДІА України.— Ф. 491, оп. 45, спр. 33, арк. 26.

[3] *Ростковский Ф. Я.* История лейб-гвардии Финляндского полка. Отд. I. 1806—1831; — СПб. 1881.— С. 141—142.

відправили до матері в маєток Холм Огарьов Ярославської губернії. Мати вирішила цей «символ побежденной гордыни» принести в дар сільській церкві родової вотчини Карновичів. Золоте гаптування маршальського мундиру прикрасило ризу священика... Молодшому Карновичу — Миколі не судилося повернутися додому, він загинув у 1814 р.[1]

Але повернемося до героя нашої розповіді. Сергій Васильович Байков народився у 80-х роках XVIII ст. в родині офіцера, який загинув у Фінляндії в 1790 р. під час війни із Швецією. В 1806 р. закінчив 1-й Кадетський корпус, де навчалися предки Байкових: Ф. І. Байков та Ф. Я. Байков. Починалася військова служба прапорщика С. В. Байкова у Фінляндському полку.

Поручник С. В. Байков. (Із старовинного малюнка. 1808—1809(?) рр.).

Війну 1812 р. С. В. Байков зустрів у чині штабс-капітана. За плечима були бої при Гутштадті, Гейльсберзі (травень 1807 р.), Фрідланді (червень 1807 р.). За участь в останньому його та ще чотирьох офіцерів нагороджено почесною золотою зброєю «За хоробрість». А під Бородіним він став кавалером ордена св. Анни 2-го ступеня з діамантами.

Після битви під Красним, 8 листопада 1812 р., відбулася зустріч Байкова з Михайлом Іларіоновичем Кутузовим. Фельдмаршал доручив йому відвезти жезл Даву до Петербурга. 14 листопада у Зимовому палаці Байкова прийняв Олександр I, якому наш герой передав донесення Кутузова про битву під Красним та маршальський жезл Даву. Розчулений

[1] *Карнович Е. П.* Участь мундира маршала Даву в России.— «Исторический вестник».— Т. VII, СПб, 1882.— С. 251; або у збірнику «Ярославский край. Сборник документов (XI в.— 1917 г.)». Ярославль, 1972.— С. 98; «Новое время».—1911.— 24 сентября (7 октября), передрук у «Киевлянине».— 1911.— 27 сентября.

Олександр I нагороджує орденом св. Георгія IV ст. штабс-капітана С. В. Байкова у Зимовому палаці 14 листопада 1812 р. (Із старовинного малюнку).

самодержець, знявши з себе власний орден св. Георгія IV ступеня, вручив його герою. Водночас він привітав Байкова з чином капітана (цей орден давав право на черговий чин) та подарував 100 червінців, а жезл наказав передати на зберігання до Казанського собору[1], де з того часу, за виразом Кутузова, «перемога прикрашає святиню, а святиня возвеличує перемогу». Собор надовго став місцем зберігання реліквій Вітчизняної війни 1812 р.: 107 трофейних прапорів і штандартів, 93 ключів від фортець та міст, здобутих російською армією.

Жезл Даву являє собою дерев'яний циліндр, обтягнутий брунатним оксамитом із вигаптуваними на ньому шовком та золотом 32 імператорськими орлами. З обох країв він має золоті обрамлення з різьбленими написами. Довжина жезла — 48,3 см, діаметр — 4 см, вага — 329,4 г, золота — 16 г. На золотому обрамленні написи французькою і латинською мовами: «Laus Nicolas Davout Nomme par L'Empereus Napoleon Marechal de L'Empirele 29 Floreal an 12^{e}» (Луї Ніколя Даву, призначений імператором Наполеоном Маршалом імперії 29 флореаля 12-го року) — (18 травня 1804 р.— *Авт.*). І латинською мовою:«Decus pacis

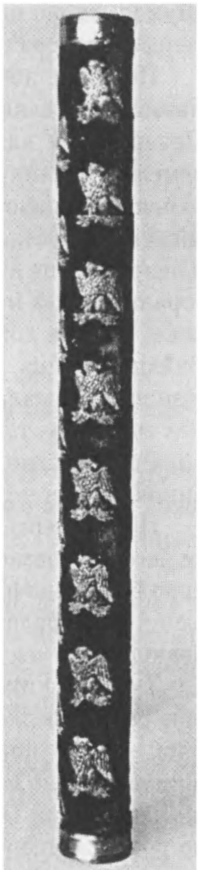
[1] *Гулевич С.* История лейб-гвардии Финляндского полка 1806—1906.— Ч. 1.— СПб, 1906.— С. 248—250; Бои под Красным 3—6 ноября 1812 г. Очерк 2,— СПб, 1912.— С. 8, 9, 10—11, 17; *А. Марин.* Краткий очерк истории лейб-гвардии Финляндского полка. Кн. 1,— СПб, 1846.— С. 121.

terror belli», тобто «Прикраса миру — страхіття війни» або «пошана в мирний час — страхіття на війні»[1].

У складі колекції Військово-історичного музею ця видатна реліквія війни 1812 р. експонувалася на ювілейній виставці 1912 р. в Москві, присвяченій 100-річчю війни 1812 р. З 1925 р. жезл зберігається в Державному історичному музеї у Москві[2].

...А Сергій Байков рушив переможною ходою з російською армією на захід. Брав участь в облозі фортеці Модлін, у битвах під Лютценом і Бауценом, за що одержав найпочеснішу нагороду офіцера — орден св. Володимира IV ступеня з бантом, а пізніше — медаль «За взяття Парижа».

Після закінчення війни Байков продовжував служити. Генерал Кисельов, цей, за виразом О. С. Пушкіна, «...можливо, найвидатніший з наших державних діячів», під час інспекції військ у 1817 р. писав про 43-й Єгерський полк полковника С. В. Байкова: «Люди весьма видные и хорошее содержание их заметно... Новый командир весьма успешно занимается фронтовой службой...»[3]. Далі ми бачимо С. Байкова учасником російсько-турецької війни 1828—1829 рр. Важко поранений в голову, він півроку лікувався у Київському шпиталі, потім — знову на фронт. Командуючи полком та бригадою, він відзначився у боях за фортеці Силістрия та

Маршальський жезл Луї Даву, знайдений у захопленому французькому обозі.

[1] Зміст написів на жезлі Даву та їх переклад автор одержав з Державного історичного музею Російської Федерації.

[2] Жезл Даву спочатку зберігався в Казанському соборі в Петербурзі, потім у Військово-історичному музеї, в Ермітажі, в Державному історичному музеї Російської Федерації.

[3] Столетие военного министерства. 1802—1902.— Т. 2.— Кн. 2 СПб, 1904.— С. 341; Там же. Приложение.— С. 18—19.

Шумла, за що одержав орден св. Володимира III ст. й звання генерал-майора[1].

По війні почався київський період життя Байкова. Він назавжди оселився в Києві, вийшов у відставку, проживав на Печерську у власному будинку, а за річкою Либідь купив земельну ділянку між кладовищем та урочищем Протасів Яр у районі нинішньої трикотажної фабрики. За ім'ям власника ця місцевість дістала назву «хутір Байкова»[2]. Назва «Байков» поширилась на навколишню місцевість. Так, розташована поряд гора одержала назву Байкової гори, кладовище на ній — Байкове, міст на дорозі до кладовища — Байків, глибокий яр — Байків, вулиця, яка поділила кладовище на Старе й Нове, пізніше одержала назву Байкова, а лісовий гай — місце народних гулянь — теж Байковий гай. Частина Байкової гори — це колишня околиця Байкове, або Забайков'є,— поселення, яке виникло десь у середині минулого століття.

Після смерті С. В. Байкова 19 червня 1848 р. в Петербурзі, де його і поховано, землю його, за наказом Миколи I, було передано Військово-інженерному відомству[3]. Сьогодні з назв, пов'язаних з генералом Байковим, залишилося чотири: вулиця, кладовище, гора та яр.

Тут варто пригадати слова О. С. Пушкіна: «Гордиться славою своих предков не только можно, но и должно; не уважать оной — есть постыдное малодушие!». Обтрусивши пил часу, відмічаємо, що Байков залишив певний слід в історії, помітний чи непомітний (хай вирішує читач), але слід цей привів мене до розгадки ще однієї «білої плями» на карті Києва.

[1] *А. Марин.* Краткий очерк истории лейб-гвардии Финляндского полка. Кн. 2.— СПб, 1846.— С. 27—30.

[2] ЦДІА України.— Ф. 533, оп. 2, спр. 1013, арк. 5.

[3] Петербурзький державний історичний архів.— Ф. 641. оп. 1, спр. 21, арк. 94 зв.; ЦДІА України.— Ф. 491, оп. 45. спр. 33, арк. 172; оп. 96. спр. 291, арк. 48, 50.

Науково-популярне видання

РИБАКОВ
МИХАЙЛО ОЛЕКСАНДРОВИЧ

НЕВІДОМІ ТА МАЛОВІДОМІ СТОРІНКИ ІСТОРІЇ КИЄВА

Редактор *З. П. Каменецька*
Художник *С. П. Савицький*
Коректори *А. В. Давідчук, А. Ф. Коровніченко*
Комп'ютерний набір та верстка
В. В. Бельський, І. А. Перехрест

Рибаков М. О.

Р 93 Невідомі та маловідомі сторінки історії Києва.— К.: «Кий», 1997.— 374 с.

ISBN 966-7161-15-3

Збірник історико-краєзнавчих та культурологічних нарисів про Київ. Для широкого кола читачів.

Р $\frac{\text{1805080000-02}}{\text{7161-97}}$ 4-97

ББК 63.3

Здано до набору 01.08.96. Підписано до друку 01.07.97.
Формат 60 × 100$^{1}/_{16}$. Папір офсетний. Друк офс.
Ум.-друк. арк. 25,85. Ум. фарб. відб. 23,5. Обл.-вид. арк. 21,58.
Тираж 10 000. Зам. 7-235.

АТ «Київська книжкова фабрика»,
252054, Київ-54, вул. Воровського, 24.

Видавництво «КИЙ»,
вул. Б. Хмельницького, 3.